

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПОРУШЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ КУРСАНТАМИ ГРУПИ ПОСИЛЕНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ УВАГИ

Працівники органів внутрішніх справ України покликані стежити за дотриманням законності та правопорядку громадянами нашої держави та й самі повинні бути взірцем з дотримання правопорядку та закону.

Отже, порушення службової та навчальної дисципліни курсантами, а особливо тими особами, які віднесені до групи посиленої психологічної уваги, є актуальною проблемою вищих навчальних закладів системи Міністерства внутрішніх справ України та потребує детальнішого дослідження та вивчення.

Уважається, що характер девіантної поведінки деструктивний як для особистості, так і для суспільства. Однак саме це викликає найбільший інтерес дослідників і частіше розглядається в соціально-психологічній літературі (І.В.Дубровіна, 1998; А.Ігнатенко, 1997; А.А.Радугін, К.А.Радугін, 1997; Ж.Т.Тощенко, 1994; С.С.Фролов, 1996).

Справедливо відмічають як закордонні (Дюркгейм, Клагес, Мертон, Смелзер, Шибутані, Шуесслер і ін.), так і вітчизняні вчені (Я.І. Гілінський, І.С. Кон, В.Г. Степанов, Ю.І. Фролов і ін.), що девіантність – це визначена невідповідність соціальним нормам-очікуванням, або що девіантна поведінка – це вчинок, дії людини, що не відповідають офіційно встановленим чи фактично сформованим у даному суспільстві нормам, «будь то норми психічного здоров'я, права, чи культури моралі» [2]. Отже, девіантною є поведінка, що не відповідає соціальним очікуванням будь-якого суспільства.

Відповідно до наказу МВС України від 24. 11. 2003 р. № 1460 “посилена психологічна увага – це система комплексних заходів психологічного характеру, що здійснюються з метою своєчасної профілактики та попередження надзвичайних подій серед персоналу, підвищення рівня адаптаційних можливостей особистості працівників (курсантів, слухачів) до умов службової діяльності, забезпечення їхнього психологічного благополуччя, збереження психічного й фізичного здоров'я, запобігання службовому та побутовому травматизму” [3, с. 45].

Отже, головною метою роботи психологічної служби відомчих навчальних закладів є виявлення та дослідження психологічних чинників порушення дисципліни курсантами, які були віднесені до групи посиленої психологічної уваги (ГППУ). Така група була створена з метою диференційного розподілу заходів первинної психопрофілактики та зусиль психологів за рахунок визначення осіб, які потребують першочергової психологічної допомоги у зв'язку з особливостями впливу на них стресогенних факторів навчально-виховного процесу [3, с. 45].

Якщо девіантна поведінка за думкою більшості вчених є відхиленням від норми, то насамперед потрібно визначити поняття “норма”. У медицині норма – це зовсім здорова людина; у педагогіці – встигаючий за всіма предметами учень; у соціальному житті – відсутність злочинів. З точки зору психології можна визначити «психологічну норму» як сукупність деяких властивостей, характерних більшості людей, еталон поведінки (Є.Е. Смірнова, В.Ф. Куралов, М.Д. Матюшкіна, 1999).

Проте це дуже широке поняття, тому ми повністю погоджуємося з Л. Пожежою (1996), що необхідно розглядати норму більш конкретно, а саме у трьох

різних значеннях: як статистичну, функціональну (індивідуальну) й ідеальну.

Ідеальна норма – це оптимальний спосіб існування особистості в оптимальних соціальних умовах.

Оскільки кожен індивід має власний специфічний шлях розвитку, будь-яке відхилення можна вважати девіацією лише в порівнянні з цим трендом. Таким чином, *функціональна (індивідуальна) норма* – це індивідуальність людини, але вона не відображає деяких властивостей, що характерні більшості людей та подій.

Статистична норма як найбільша частота прояву визначеного показника відповідає загальному припущенню про те, що більшість людей відноситься до нормальних людей. Однак при цьому “нормальними” довелося би вважати тільки обивателів, конформістів, зараховуючи до “абнормальних” як людей з патологією, так і найбільш обдарованих. Наявні можливості відхилення від цієї «середньостатистичної норми» розцінюються як варіанти норми, прояву особливостей характеру особистості, як унікальний результат взаємодії індивідуальності та специфічних особливостей ситуації. Однак статистична норма не дозволяє побачити перспективи успішного навчання, соціалізації, подальшого психологічного розвитку особистості.

Найбільш прийнятним при розмежуванні норми від девіації вважається *статистично-адаптаційний підхід* (М.І. Бобнева, 1978), при якому “норма” є:

- щось середнє, устояне, що не виділяється з маси;
- щось найбільш пристосоване до навколишнього середовища.

Ми погоджуємося з думкою В. Ф. Пиріжкова, що “складність аналізу поняття норми пов'язана з недостатністю інформації про психологічну норму в сучасній ситуації розвитку суспільства, що характеризується поширенням норм кримінальної субкультури”.

У психологію з медицини прийшов *нозоцентричний* (психіатричний) підхід, що розглядає поведінку з позиції пошуку та виявлення симптомів хвороби (Ю.А. Александровський, 1985; С. А. Белічева, 1993), психопатології. Норма при цьому – це відсутність патології, а поведінка, що відхиляється, має на увазі наявність явної чи схованої психопатології. У рамках *психіатричного підходу* девіантні форми поведінки розглядаються як преморбідні (дохворобні) особливості особистості, що сприяють формуванню тих чи інших психічних розладів і захворювань (А.Е. Лічко, В.Д. Менделевич, А.С. Попов і ін.). Основні критерії відмежування психопатій від варіантів норми, акцентуацій та інших форм поведінкових розладів, запропоновані П. Б. Ганнушкіним, залишаються дотепер найбільш надійними при розмежуванні психічної норми й патології (девіації).

Отже, норму у психології можна розглядати як еталон поведінки, тобто відповідність особистості прийнятим моральним вимогам у певному суспільстві в конкретний час.

На думку Кулка, до критеріїв нормальності дитини, дорослої і літньої людини варто відносити:

- суб'єктивну задоволеність (що характерна для зрілої людини);
- ідентичність (що стає стійкою до 5-6 років);
- цілісність (як результат тривалої соціалізації);

- автономність (що типова для гармонічного дорослого);
- адекватність сприйняття реальності;
- толерантність до фрустрації;
- резистентність стосовно стресу;
- соціальна адаптація;
- оптимальне самоствердження [143, С. 203]).

Однак гармонічна норма не відображає стійких розходжень психології людей різного віку, найбільш важливих сторін їхньої життєдіяльності. Отже, повинні існувати ще й вікові її варіанти, що враховують особливості часу й місця проживання індивіда, що служать орієнтирами під час розмежування норми і девіації. У процесі оцінки *вікової поведінкової норми* (В. Д. Менделєвч) необхідно аналізувати різні стилі діяльності, яким повинна відповідати людина певного віку, зокрема емоційні-вольові особливості. Проте чітких вікових особливостей запропонованих критеріїв ми не наводимо, тому що вони можуть бути виокремлені лише відповідно до *визначеного підходу до норми й девіації*.

Варто розглянути різні нормоцентричні підходи до оцінки поведінкової норми й девіації. Якщо в точних науках орієнтуються на "норму-крапку" (наприклад, нормальна температура тіла людини – 36,7°), то в соціальних науках "норма" – це інтервал, "оптимальна зона, у межах якої система не переходить на патологічний рівень" (Е.Е. Смірнова, В.Ф. Курлов, М.Д. Матюшкіна, 1999). Я.І. Гілінський соціальну норму визначає як "історично сформовану в конкретному суспільстві межу, міру...припустимої поведінки".

Відповідно до *соціального* підходу до девіантної варто відносити поведінку, небезпечну для суспільства й оточуючих людей.

Професійний підхід в оцінці поведінкової норми і девіації базується на уявленні про існування професійних і корпоративних стилів поведінки і традицій. Професійна норма – це технічний стандарт, модель поведінки типового представника визначеної професії, наприклад, Закон України "Про міліцію" – для працівників ОВС України; звід правил – для медиків, об'єднаних "клятвою Гіппократа". Порушення цієї норми розцінюється як девіація.

Психологічний підхід розглядає девіантну поведінку у зв'язку з деякими особливостями особистості, що призводять до внутріособистісного конфлікту, деструкції й саморуїнування особистості, блокування особистісного росту та деградації особистості. Тому в деякій мірі ми згодні з польським вченим Я. Щепанським, який пропонує вважати нормальною:

- середню (у статистичному змісті) особистість, адаптовану і таку, яка веде себе в рамках установлених соціальних критеріїв;
- цілісну особистість, тобто таку, у якої всі основні елементи функціонують у координації з іншими.

Норма в його розумінні – це здатність до встановлення щирих контактів з навколишніми, підпорядкування суспільним цілям, вибір законних засобів для досягнення особистих цілей і ряду інших ознак.

Х. Ремшмідт (1994) справедливо зазначає, що в період дорослішання важко провести межу між нормальною та патологічною поведінкою.

М.Ю. Кондрат'єв, О.Б. Крушельницька, Н.І. Озерецький девіантом називають того підлітка, хто "не просто одноразово й випадково відхилився від поведінкової норми, а постійно демонструє девіантну поведінку", що носить соціально-негативний характер. Відповідно до цього ми схильні називати девіантом того курсанта вищого навчального закладу МВС

України, який систематично та не випадково порушує навчальну та (або) службову дисципліну.

Психологами відділення виховної та соціально-психологічної роботи відділу роботи з персоналом Одеського юридичного інституту НУВС кожного року проводяться психодіагностичні обстеження курсантів, з метою виявлення індивідуально-психологічних особливостей, що можуть призвести до порушення службової або навчальної дисципліни.

Психологічна служба інституту приймає участь у службових розслідуваннях для виявлення психологічних чинників порушення дисципліни курсантами. Ми проаналізували більшість службових розслідувань і виявили такі психологічні чинники, що посприяли порушенню дисципліни курсантами:

- наявність відповідних акцентуацій характеру (гіпертимний, афективно-екзальтований, епілептоїдний та нестійкий (збудливий) типи);
- негативні риси характеру: імпульсивність та необдуманість дій, агресивність, низький моральний контроль поведінки;
- перевага процесів збудження над процесами гальмування;
- схильність до конфліктності;
- несправедливе ставлення до курсанта тощо.

Факторами, що сприяють порушенню дисципліни курсантами, можуть бути такі ситуації, як: зміна звичайного раціону їжі, режиму дня, місця навчання, особливо це проявляється в курсантів 1-их курсів у процесі адаптації до умов в інституті; погіршення (чи припинення) стосунків з дівчиною (чи хлопцем); відсутність сексуальних стосунків чи будь-які проблеми в сексуальній сфері; зміна фінансового положення; різного роду травми, хвороби; погіршення стану здоров'я члена родини, смерть близького родича, друга або іншого члена родини тощо.

З метою дослідження особливостей характеру курсантів (моральних якостей, агресивності, схильності до імпульсивних дій тощо) нами було проведено психодіагностичне обстеження за допомогою методики Кеттелла "16-PF" та Басса-Дарки курсантів, що були віднесені до групи посиленої психологічної уваги (ППУ). Результати психодіагностики курсантів групи ППУ показали, що:

- вони не завжди здатні до емоційно-вольового та морального контролю поведінки;
- у них не відмічено почуття провини за свої невірні дії;
- у них середні лідерські якості, залежність від думки оточуючих та чутливість до сприйняття критики на свою адресу (тому як компенсаторна реакція в них може викликати велике бажання бути в центрі уваги, не має значення, які засоби та шляхи будуть ними використовуватися);
- самооцінка в таких курсантів підвищена, що може призводити до недостатньої критичності під час оцінки ними своїх можливостей;
- вони не піддаються впливу інших, при його наявності легко роздратовуються, не довіряють іншим, фіксуються на невдачах;
- у них відсутня проникливість, вони недостатньо розуміють мотиви поведінки інших людей, проявляють грубість, безтактність, прямолінійність;
- у таких курсантів проявляється високий рівень негативізму, фізичної та вербальної агресії, агресивної реакції у складних ситуаціях, використання прямих форм прояву агресії, тобто вони схильні до прямого агресивного реагування на будь-яку складну ситуа-

цію, до імпульсивних та необдуманих дій, при цьому в них можливі ускладнення з прийняттям рішення;

- у деяких випадках ці курсанти можуть також опосередковано проявляти агресію, непрямі форми прояви агресії та реакцію ворожості (тобто якщо їх дуже образити, вони можуть довго знаходитися у стані роздратованості та застрянути на цій ситуації й потайки готувати помсту небов'язково прямими шляхами).

Для організації психопрофілактичних заходів ми проводимо з курсантами групи посиленої психологічної уваги такі психолого-педагогічні заходи:

- психологічні тестування;
- психологічні консультування;
- психокорекцію негативних рис характеру, негативного настрою, зокрема – агресії, депресії, психологічної втоми, дисфорії, поганого самопочуття, низької або, навпаки, дуже високої самооцінки;
- психопрофілактику зловживання алкогольними чи наркотичними речовинами, що може призвести до порушення дисципліни;
- практичні заняття з використанням тренінгових технологій за темами: “Зниження ризику інфікування ВІЛ/СНІД серед “людей в уніформі”, “Конфліктні емоційні стани: стрес, фрустрація, афект”, “Типологія особистості”, “Психологічні чинники та механізми конфліктів”, “Емоційно-вольова регуляція поведінки та правила поведінки у складних, екстремальних ситуаціях” тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Крысько В. Г.* Соціальна психологія: словник - справочник. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001. – (Бібліотека практичної психології).
2. *Майсак Н.В.* “Личностные особенности младшего подростка с девиантным поведением”.
3. Наказ МВС України від 24.11.03 р. № 1470 “Положення про групу посиленої психологічної уваги в органах внутрішніх справ України та вищих навчальних закладах МВС України”.
4. *Асямов С.В., Пулатов Ю.С.* Профессионально-психологический тренинг сотрудников ОВД.
5. *Столяренко А.М.* Преподаватель учебного заведения МВД и его педагогическая культура. – М, 1997.
6. *Васил'єв В.Л.* Юридическая психология – СПб.: Питер Ком, 1998. – 656 с.: ил. (Серия “Мастера психологии”).
7. *Лупьян Я.А.* Барьеры обвинения, конфликты, стрессы. – Минск, 1986.

Подано до редакції 22.03.05.

РЕЗЮМЕ

Автор раскрывает взгляды выдающихся мастеров психологии и педагогики на понятие нормы и отклонений от нормы, девиантное поведение. Характеризует причины нарушения дисциплины курсантами института, которые отнесены к группе усиленного психологического внимания как лиц, которые систематично

Завдяки спільним заходам психологів з керівниками курсів і факультетів та професорсько-викладацьким складом інституту кількість осіб у групі ППУ поступово знизилася від 15 (100 %) до 2 (13 %), тобто 13 курсантів, які припинили порушувати навчальну та (або) службову дисципліну було виключено з групи ППУ. З 15 курсантів тільки 2 курсанта були у групі ППУ на протязі всього періоду навчання.

Отже, можна дійти висновку, що марно група, до якої віднесли цих курсантів, має назву “посиленої психологічної уваги”, тому що вони може й не завжди це розуміють, але потребують нашої допомоги. Жодна людина не може в дуже складній або новій для неї ситуації сама справлятися з проблемами, їй потрібна будь-яка підтримка та допомога. Тому психологам та іншим людям, що займаються навчанням та вихованням курсантів, потрібно більше їм приділяти уваги, надавати курсантам психологічну допомогу у кризових ситуаціях сімейного, навчального або побутового характеру, попереджувати їхні психосоматичні захворювання, невротичні та психотичні розлади, полегшувати гострі психотравмуючі реакції, надавати їм психологічні знання та формувати вміння й навички використання цих знань у повсякденному житті, формувати емоційно-вольові якості, толерантність та резистентність до різноманітних негативних життєвих ситуацій.

8. *Селье Г.* Стресс без дистресса. – Рига “Виеда”, 1992.
9. *Котик М. А.* Психология и безопасность. – Талин, 1987.
10. *Котик М. А., Ильм У. Р.* Фактор опасности в деятельности судебного работника// Тезисы докладов республиканской конференции «Психологические вопросы безопасности деятельности». – Тарту, 1981. С. – 99-101.
11. *Береговой Г. Т., Завалова Н. Д. и др.* Экспериментально-психологические исследования в авиации и космонавтике. – М., 1978.
12. *Небылицын В.Д.* Надежность работы операторов в сложной системе управления // Инженерная психология. – М., 1964.
13. *Еникеев М. И.* Общая и юридическая психология (в двух частях). – Часть I. – «Общая психология». Учебник. – М.: Юрид. лит., 1996.

SUMMARY

The article presents some prominent psychologists' views on definition of norm, declination from the norm and deviant behaviour. The author characterizes the reasons of breaking behaviour by cadets related to the group of intensified psychological attention as those who systematically break

training and (or) service discipline; describes psychoprecautional and psychocorrectional measures of psychological department of the institute. The results of psychodiagnostic research of such category of cadets (methods by Kettell “16-PF” and Bassa-Darka) are presented in the article.